

A CIAM hatása a budapesti bérházak városépítészetére (1930-as, 1940-es évek)

-Az épített környezet humánökológiája című tárgyhoz-

Előadó:Fleischer Tamás

Készítette:Balogh Zsuzsa

V. évf. geográfus

E dolgozatban megpróbálom röviden összefoglalni az 1920-as évek európai modern építészet irányzatának hatásait a budapesti bérházépítésekre. Bevezetőként írok a CIAM-ról és a magyar építészek egy csoportjának lelkesedéséről, majd rátérek az 1930-40-es évek bérlakásépítésének jellemzőire, végül röviden bemutatom a kor néhány épületét.

A CIAM

1928 egész Európában fordulatot jelentett az építészettörténetében, mert Le Corbusier megalapította a CIAM szervezetét, hogy nemzetközi összefogásra hívja fel az új építészet képviselőit.

A CIAM az addig Európa-szerte csak elszigetelten megnyilvánuló új építészet híveinek a fóruma lett, olyan problémák megtárgyalására, amelyek egyénileg nem voltak megoldhatók, és az építészek széles körű összefogása révén, az egyes országok építészetét -társadalmi szempontok figyelembevételével- kívánta megreformálni, természetesen a korszerű építészet irányelvei alapján.

A CIAM létrejötté 1928-ban azt is bizonyítja, hogy nemcsak hazánk tétovázott elfogadni, befogadni a kor modern építészetét, hanem Európa más országaiban is hasonló volt a helyzet. Ennek legjellemzőbb példája a genfi Népszövetség Palota pályázatának eredménye 1927-ben, ahol Le Corbusier kiváló korszerű terve vereséget szenvedett az akadémikus szemlélettel szemben, mert a zsűrit befolyásoló Aristide Briand francia miniszterelnök a modern irányzat nagy ellenzője volt. Ez a tény volt a CIAM létrejöttének az egyik oka, és az új szemlélet védelme.

A CIAM alapító összejövételére 1928-ban a svájci La Sarrazba Hollandiából Németországból, Svájcban, Olaszországból, Spanyolországból, valamint Ausztriából gyűltek össze a meghívottak. A találkozón megfogalmazták az építészet társadalmi feladatait; az itt elhangzott határozatok eredményei már megmutatkoztak a következő évben.

Howard elképzeléseire hasonlóan a nagyvárosi társadalmi problémákat tervezési, építészeti eszközökkel, új városok felépítésével próbálták megoldani. Howarddal ellentétben Le Corbusier nem tagadta meg a várost, csak korának városait: a munkásnegyedek nyomorát, a lakásínséget, a zsúfoltságot, a napfényt, a zöld és a levegő hiányát.

Le Corbusier a régi városok helyébe nagy laksűrűségű, magas beépítésű, több százezres lakosszámú, étellel teli városközpontokat, urbánus településeket tervezett. A városközpont igazgatást és kereskedelmet magukba foglaló hatalmas felhőkarcolói mellé különböző szolgáltatásokat is biztosító lakóházakat, parkokat, tereket álmodott. Tervei szerint a kávéházak, pihenőhelyek, különféle szolgáltatások a tetőn kaphatnának helyet, helytakarékoságból. Az acél, vasbeton vázszerkezetek, a technika vívmányai lehetővé teszik, hogy szabaddá váljon az épület alatti terület; a homlokzat leválasztható az épületről, mert nincs tartó szerepe, így teljes egészében üveg is lehet; az épület belsejében szabad az alaprajz, bárhol emelhetők válaszfalak; a tetőszerkezetet vasbeton tetőterasz helyettesítheti.

A CIAM tagjai hittek a nagyvárosi tervezés társadalmat alakító jelentőségében. Meggyőződésük volt, hogy derült, harmonikus életet csak megfelelően tervezett és rendezett nagyvárosban lehet élni. Le Corbusier a tervszerűségnek igen nagy jelentőséget tulajdonított. A tervek biztosítékait a központi beavatkozásokban, az állami tulajdon erősödésében látta.

A csoport a korábbi várostervezőkhöz képest jobban felismeri a kor szükségleteit. Például érzékelve a munkások lakásnyomorát, meghirdeti a standardizált, tömegtermelésű, alacsony bérű, gazdaságos lakásminimum-elvét, ami végső soron a korszak industrializálódó építészetének szükségszerű következménye.

Az 1929-ben, Frankfurtban megrendezett II. CIAM kongresszus témája a kislakásépítés kérdése volt. Ezen már a magyarok is részt vehettek. Molnár Farkast, mint egykori Bauhaus tanítványt hívták meg, és felkérték, hogy erre az alkalomra készítsen egy „minimállakás” tervet. Rajta kívül ott volt még Ráczy György, Ligeti Pál, Masirevich György, Virágh Pál, Weiner Tibor, Csáky István.

Az 1929. évi II. CIAM kongresszus magyar résztvevői hazatérve, itthon megalakították a CIAM végrehajtó szerveként működő CIRPAC magyar szekcióját, s hozzáláttak az új építészet propagálásához.

1930-ban az Új Építészet Nemzetközi Szövetségének magyar csoportja, a CIRPAC memorandummal fordult gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszterhez, és arra kérte, hogy a vezetése alatt álló illetékes hatóságok szenteljének kellő figyelmet az új, korszerű építészet elveinek, eredményeinek és a gyakorlatban is alkalmazzák azokat.

A miniszter válaszában kifejtette, hogy külföldön módjában állt az új építészet alkotásait megcsodálni, fontosnak tartja, hogy Európa nagy szellemi áramlatai ne álljanak meg az ország határainál, hanem a magyar ifjúságnak részt kell venni az új és korszerű építészet alkotó törekvéseiben. Helyesli, ha a magyar fiatal generáció a nemzeti tradíciók tiszteletben tartása mellett, az új építészet törekvéseivel is foglalkozik. Klebelsberg Kunó kultuszminiszter nyilatkozata a modern építészet hivatalos jóváhagyása volt.

Az új építészet hatása a korabeli bérházépítésekre (1930-as 1940-es évek)

A bérház megreformálása az 1930-as, 1940-es években az új építészet érdeme volt. Ebben nagy szerepet játszott a CIRPAC csoport kísérletei és propagandaíráisai, valamint a korszerű lakás problémájával foglalkozó nemzetközi szakirodalom.

A bérpalota fogalma és a házon belüli lakáshierarchia – ami a kőbe vagy falakba zárt szegregációt kialakította – megszűnt. Természetesen a házon belüli szegregáció ma

is megfigyelhető azokban a házakban, amelyekben a lakáshierarchia (házon belüli elhelyezkedés és komfortfokozat szerint) létezik.

A jó alaprajzi elrendezés lehetővé tette az azonos minőségű lakások építését, amelyek csak alapterületükben voltak eltérőek. Helyesebben és arányosabban méretezett lakó- és mellékhelyiségek alakultak ki. (A korábban épült bérházak egyes lakásait sokszor jellemzi a helypazarlás és az ésszerűtlen alaprajz.) Minden lakásnak volt fürdőszobája. Az új bérházakban az átlagos lakásméretetek kisebbek lettek, alacsonyabbak a szobamagasságok, de nagyobbak az ablakok, hogy több fény és levegő jusson a lakásba.

Mindez megfelelt a CIAM által hangoztatott korszerű lakás alapelveinek, amelyek közül a bérház-építetők nagy kedvence lett a „minimális lakás” fogalma, amelynek gazdasági előnyét megpróbálták maximálisan kihasználni.

Az udvari szárnyak építési tilalmával elveszített bérbe adható területet a nagy térigényű lakások kis területre való csökkentésével igyekeztek pótolni, úgy, hogy kis előtereket és minimális konyhákat építettek. Ez utóbbi ötletet a németországi, államilag szubvencionált minimális lakásépítési programból vették át, ahol a konyha és a közlekedőterek ésszerű területcsökkentésével igyekeztek olcsóbb és több lakást építeni a nagy lakásínség enyhítésére. Vagyis az igényeket a minimálisra csökkentette, hogy állami segítséggel minél több ember jusson lakáshoz. Nálunk az új bérház kisméretű lakásainál, amelyek meglehetősen drágák voltak nem állami segítségről, hanem az építető anyagi nyereségéről volt szó.

A kis térigényű lakás adta az ötletet (külföldön is) az úgynevezett garzon- és egyszoba-hallos, „kabinkonyhás” lakásokhoz is. Ezek 1941-ben már annyira elszaporodtak, hogy a Mérnöki Kamara előterjesztést intézett a főváros polgármesteréhez a garzonlakások ügyében, mert a bérháztulajdonosok a jó üzlet érdekében a lakásoknak több mint 50%-át konyha nélkül ill. szekrénykonyhával, 30 négyzetméter alapterületű garzonlakások formájában építették. Ezekbe a lakásokba rendszerint fiatal házaspárok költöztek, hiszen a nagyobb lakások igen drágák voltak. Elvileg a gyermekes házaspároknak sem ezek, sem, a szoba-hallos lakások nem voltak megfelelőek, mert 6-8 négyzetméteres hálófülkét csak a kétszobás lakásban engedélyezett az építési szabályzat. A polgármester javaslata alapján ezért a későbbiekben legfeljebb 20% lehetett a házakban a garzonlakás.

Ugyanakkor ebben az időben nagy alapterületű luxuslakások is épültek, amelyekben előnyösebben érvényesültek a modern lakásépítés szempontjai. A nagy belső terekben, az egész szobafalakat helyettesítő, falba tolható üvegajtókkal érdekes térhatásokat, variáns térkapcsolásokat tettek lehetővé. A mellékhelyiségek kiváló felszereltsége, az igényesen kialakított fürdőszobák és konyhák, a beépített szekrényes garderooszobák, erkélyek, tetőteraszok mind a fényűző igények kielégítésére készültek. Ezek a reprezentatív bérházak, luxusbérházak az 1936-40-es években különösen Budapesten a Belvárosban és az Új Lipótvárosban épültek.

A bérházépítés ismét a spekuláció tárgya lesz, nemcsak a fent említett „takarékos” alaprajz, hanem a sablonépítés szempontjából is. Több építési vállalkozó ugyanis lemásolja és variálja a már kialakult típusokat, unalmassá, sablonszerűvé degradálva az új bérházépítési stílust.

Az új építészet elméletéből sok dolgot örömmel fogadott a lakosság is, különösen, ha annak közvetlen hasznát látta, mint a függőfolyosó és az udvari lakások megszűnését, a jobb térbeosztást, a fürdőszobák általánossá válását. De a homlokzatok

új esztétikájával nem barátkozott meg könnyen. A vizsgált korszak végére azonban megint általános lett a lakáshiány, az új lakások előnyei már közismertté váltak, így a jó lakás asszociációja együtt járt a dísztelen, sima, csak nagy ablakkal, erkélyekkel tagolt modern homlokzattal.

Mivel Budapesten épült a legtöbb emeletes ház, így az új bérház kialakítása teljes egészében a fővároshoz kötődik. Igaz, hogy ez időszakban sok házat építettek a vidéki városokban is, de ezek túlnyomó része földszintes, kevés szobát tartalmazó ház volt. Kivéve Sopront, ahol ekkor a vidéki városok közül a legtöbb új emeletes ház épült.

Nálunk kb. 1936-ra tehető a gazdasági válság hullámvölgyének kiegyenlítődése. Bár a fővárosban sokféle épültek új házak, az építkezés szempontjából voltak preferált területek, különösen az adókedvezmények miatt. Ilyen volt Budán a Margit körút páratlan oldala, a Tabán elbontása után az Attila körút, a Bartók Béla út, a Móricz Zsigmond körtér, a Villányi út, a Rózsa-domb, Pasarét és a Sváb-hegy; Pesten a Ferencváros Duna-parti területe, az Új-Lipótváros.

A XX. század első felében épült bérházakra jellemző, hogy a diktatúra évtizedeiben a közepes és nagyobb lakásokat ideológiai okokból esztelen módon „szétszabdalták”, egy „helyre” több családot beköltöztettek. Így a kor sajátos módszereivel növelte a rossz alaprajzú lakások amúgy is magas számát.

Ennek következményeként, miután a rendszerváltás után a lakások túlnyomó többsége magántulajdonba került, a tehetősebbek lakásfelújításokat végeztek. Így derült ki például egy ismerősömnél, hogy több évtizede fizette szomszédja egyik szobájának a villanyszámláját. Ugyanis a „szabdalások” közepette megfeledkeztek a közműhálózatok átalakításáról...

Néhány példa

1938-ban épült Kozma Lajos bérháza a Régiposta u. 13 alatt. A legapróbb részletekig gondosan megtervezett épület szerkezete vasbeton váz. Homlokzatán a

szalagablakokat márványburkolat sávok fogják közre. A vasbeton pillérek felülete fekete üveggel borított. A lakások egy része garzonlakás, ötletesen kialakított szekrénykonyhával. A fürdőszobák nagyon igényes, szép kivitelben készültek.

Már a II. világháború idején (1942-44) épült Gerlóczy Gedeon belvárosi bérháza a Petőfi Sándor és Párizsi utca sarkán. A lekerekített sarkán átfutó széles ablakok a két utcára néző homlokzatokon loggiákra váltanak át. A Párizsi utcai homlokzat lépcsősen visszaugrik. A földszinti üzletsort átjáró vágja át, üzletekkel szegélyezve. Nyugodt, kiegyensúlyozott homlokzata mögött jó beosztású, tágas lakások húzódnak.

A következő épületek a kor luxusbérházainak példái. E házak fejlett technikai felszereltsége, a többnyire kiváló magyar gyártmányok alkalmazásával, a nyugat-európai nivójú lakáskultúra hazai megvalósítását jelentették. Az építetők gazdag nyugdíjintézetek vagy nagy tőkével rendelkező vállalatok voltak. Mivel a kiválasztott építési telkek gyakran a városnak már beépített területén feküdtek, ezért az új bérpalotáknak alkalmazkodniuk kellett a környezetükhöz. Ez volt az egyik oka, hogy a megbízásokat nem az új építészet képviselői kapták, hanem a legtöbbet foglalkoztatottabbak, sokszor egyetemi tanárok.

Az 1936 és 1938 között épült fényűző, nagy bérházak már igyekeztek „modernnek” lenni, de ez a minőség, a pazarlással járó kényelem járulékos eleme volt, ahol az alaprajzi elrendezést inkább a reprezentativitás, mint az ésszerűség jellemzi.

Kivitelükhöz mindig a legjobb anyagokat használták. Így e házakat még a II. világháború utáni karbantartás mulasztásai sem tudták teljesen tönkretenni. A legtöbb kárt az utólagos kontármunka, a különböző pótszerelés, az eredeti formákkal mit sem törődő esztétikai közöny tette bennük. Ezek a „lux-objektumok” a két világháború közötti korszak kiváló minőségű szakipari munkáinak mementói.

A Georgia Rt. Nyugdíjintézetének bérháza a Rákóczi út 4. szám alatt a belváros egyik leghangsúlyosabb pontján áll. A luxusbérházak eklatáns példája. A központi helyre való tekintettel, a tervezésre pályázatot írtak ki, melyet a Barát Béla – Novák Ede páros nyert el. Már 1933-ban, a Párizsban rendezett építészeti kiállításon a duó bérházai nagy sikert arattak. Barát és Novák építészete átmenet a tradicionális és modern építészet között.

E sima vonalú épület csak annyit vett át az új építészet szelleméből, hogy az eklektikus házaktól elütő modern külseje legyen. A díszítésről nem mondott le. Travertin kőburkolata, finom rajzú erkélyrácsai és vörösmárvány ablakkeretezései, legfőleg műteremlakás ívesen záródó ablaknyílásai, mind olyan elem, mely nem tükrözi kora modern építési irányzatát. Álló ablakai a Rákóczi út eklektikus ablakaival ritmizálnak. Ez a kompromisszumépítészet minden nagyvonalúsága mellett felfogásban, díszítésben közelebb áll a tradicionális építészetéhez, mint a modernhez. A lakások az épülethez méltóan igényes kialakításúak.

Ez épület mellé a Károly körút felől a negyvenes évek legelején sarokházat építettek Hüttl Dezső tervei szerint. A Barát-Novák-féle ház dekoratív elemei itt hangsúlyozottabbak, és a homlokzat lekerekített sarkának toronyszerű megemlése a ballusztetes koronázórészével, finoman visszalopja az eklektika hangulatkeltő elemeit.

Walder Gyula tervezte az 1938-ban épült Madách téri 1-6. bérházak tégl architektúrájú homlokzatait is, amelyek eredetileg az Erzsébet, majd Madách Imre sugárút torkolatát alkották volna. Walder itt is az építészetére jellemző egységes, zárt tömböket alkalmazta, a tervezett utat áthidaló hatalmas ívvel. A háztömbök, árkádostított homlokzatait, azonban nem bontotta meg a nála korábban elengedhetetlen lizénákkal, hanem csak a téglaborításba vitt valami játékot, és könnyed erkélyrácsokkal lazította a homlokzatot.

Záró gondolat

A Le Corbusier nevével fémjelzett modern építészeti stílus esztétikájában, külső megjelenésében nem tartozik a kedvenc építészeti stílusaim közé, de jeles, innovatív képviselői számos okos gondolat megfogalmazói. Szimpatikus, hogy figyelembe veszik az átlag ember igényeit is nemcsak a tehetősebbekét, mint az elmúlt építési korok (pl. kőbe zárt szegregáció!).

A modern belvárosi épületek nagy részére jellemző, hogy a tervező megfigyeli a korábban kialakult városképet, a környező épületek stílusát, és úgy tervez. Szerintem ennek köszönhető, hogy ezek az épületek sokkal jobban belesimulnak a főváros arculatába, mint a II. világháború után elterjedt, torzult szocreál stílus építészeti „termékei”, melyek sokszor az ízléstelenség határát súrolják.

Forrás

1. Szirmai Viktória: „Csinált” városok; Magvető Kiadó, Budapest, 1988
2. Szabó Attila: Művészettörténet vázlatokban; Győr, 1996
3. Pamer Nóra: Magyar építészet a két világháború között; TERC kft, 2001